

Kirjaniku biograafia kui katse omastada loomingut

Jüri-Franciscus Lotman

jlotman@tudeng.ut.ee

Püüd mõista kirjanduse olemust intensiivistub kultuuri ennastkirjeldava mehhanismi arenedes, kuivõrd kirjanduse institutsioon on üks kultuuri peamisi karakteristikuid. Et ilukirjanduse ehitusaineks on loomulik keel, on tegu kunstifenomeni kõige hoomatavamaga, vahetuma ja seeläbi ka problemaatilisema vormiga, mistõttu on arusaadav, miks biograafia kui teose retseptiooni mõjutava teksti küsimus kerkib esile ennekõike just kirjanike juures.

Alljärgneva eesmärgiks on anda lühike ülevaade kahest erinevast selleteemalisest käsitlusest, et seejärel üritada vaadelda biograafia kui autori loomingu omastamise taotluse küsimust läbi “oma” ja “võõrast” eristava semiootilise meetodiprisma. Käesolev tugineb Roland Barthes’i ning Juri M. Lotmani sellealastele käsitlustele.

1. Vajadus kirjaniku biograafia tekitamise järele

Nõudlus autorite biograafiate järele varjab vastuseotsinguid kirjanduse olemuse kõige fundamentaalsematele küsimustele: *mis on kirjandusteos? miks luuakse kirjandusteoseid?*, kusjuures juba asjaolu, et belletristliku teksti fenomeni mõtestamiseks pöörduakse autorite elulookirjelduste poole, on tähendusrikas. Ülalmainitud uurijad lähenevad sellele mitmetahulisele probleemile erinevatest vaatepunktidest.

Artiklis “Kaks kriitikat” (1963) kirjutab Barthes:

koht, kus ilmneb akadeemilise kriitika ideoloogilisus, on niinimetatud analoogiapostulaat [...] – alati peab uuritava teose seostama millegi *muuga*, millegi *muu kui* kirjandusega; see *muu* võib olla mõni teine (varasem) teos, elulooline seik või mõni autori poolt läbielatud “kirg” [...] teine seosepool on muuseas märksa vähem oluline kui seose enda iseloom [...] – seos on alati *analoogiline*. (Barthes 2002: 33, autori kursiiv – *J.F.L*)

Akadeemilise või traditsioonilise positivistliku kirjanduskriitika süüdistamine ideoloogilisuses tuleneb Roland Barthes'i 1960. aastate kirjandusteooria ühest põhiseisukohast, mille järgi peegeldab kirjanduslik tekst välisest tegelikkusest enam endasisest maailma. Teos on tautoloogiline, autorit inspireerib loomise juures suuremal määral tema teksti immanentne keeleline reaalsus kui tekstiväline raskestihoomatav maailm. “Ühesõnaga, teos ise on oma eeskuju; tema tõde ei tule otsida sügavuti, vaid laiuti,” kirjutab Barthes (2002: 35). Kirjanduskriitika algusaegadest pärinev traditsioon seletada teoseid paralleelselt autori elulooga (samas, vaadeldes laiemat plaani, ilmneb, et kultuuris loob biograafia kriitika, mitte vastupidi) ja pöörduda kunsti mõtestamiseks biograafiate poole viitab Barthes'i järgides seega soovile leida kinnitust arusaamale, et autori looming võrdub tema eluga, “Van Gogh'i oma – tema hullumeelsusega, Tšaikovski oma – tema pahega” (Barthes 2002: 118).

Nii lähtub Barthes'i käsitlus tekstist: tema teoseteooria vastandub traditsioonilisele autorikesksele paradigmat ja asetab kirjanduskommunikatsioonis põhirõhu esiteks tekstile ning teiseks vastuvõtjale. Belletristi biograafia läbi tekste tõlgendav kriitika sellisesse mudelisse ei sobi.

Ent biograafiate loomise vajadus ei tulene vaid kirjaliku kunsti olemuse ühekülgsest tõlgendamisest, selle põhjused peituvad ka kultuuri sügavamates mehhanismides. Juri Lotman viitab artiklis “Õigus biograafiale. Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestatusest” (Lotman 1990 [1984]) arhailisele kirjaliku teksti “tõesuse” nõudele, mis on kultuuris säilinud ka pärast sellise isikulise autori tekkimist, kellele on lubatud isikupärane käitumine. Kui kultuuri madalamal arengutasemel vastab kirjapandu *a priori* “tõele”, st fakt, et midagi on kirja pandud, ongi “tõesuse” tagatiseks, siis hetkel, mil autor lakkab olemast invariantne, saab kirjanik ise, tema reputatsioon ja biograafia,

sõnumi “tõesuse” tagatiseks. Seisukoht, mille järgi kunstiteose peaväärtused seisnevad muus kui selle üheses seoses tekstivälise maailmaga, pole kultuuris tänini “tõesust” eeldavat mudelit asendanud, ning seda ka pärast “autori surma” ja “avatud teksti” (vt Eco 1984). Selle põhjus võib peituda järgnevas.

Nagu Juri Lotman näitab, on tähelepanuväärne, et kui suurteoste autoritel tekstistatud biograafiad puuduvad, tekitab kultuur need tagantjärele ise, kas folkloorist võrsunud ja kahtlase väärtusega, või siis koguni võltsitud biograafiate näol.

See on seotud mehhanismiga, mis laiemas plaanis lülitab teatud autorid tekstistamise läbi kultuuri mäluks, kitsamas aga ilmneb lugeja huvis kirjanike kui suurmeeste eraelu vastu, kusjuures fabritseeritud biograafiad on enamasti tugeva kõmulise maiguga. Võib eeldada, et nii loomult tekstikeskse inimkultuuri vajadus kirjanikke mäletada kui ka teose vastuvõtja püüd autoriga samastuda on kultuuris erinevatest kirjandusteooriatest primaarsemad ning nendest kui teatava kultuuritüübi või ajastu ilmingutest vähesõltuvad.

2. Looming kui “võõras”, biograafia kui “oma”

Sõltumata sellest, kas nähtust vaadelda kultuurimehhanismi või tekstikommunikatsiooni tasandil, võib vajaduses biograafiate järele näha püüdu “omastada” autori loomingut.

Mõlemal juhul on kirjalik kunst “võõras” ning biograafia kui elulugu see, mis ühendab autori, seletamatu loomingu looja, tavainimestega, vahend selle muutmiseks “omaks”. See kehtib nii siis, kui biograafiast otsitakse kinnitust teate “tõesusele” või seletust teose olemusele, kui ka juhul, mil biograafia peab kinnistama kirjaniku kultuuri mällu — teos kui “võõras” teeb seda vaid lühiajaliselt (nt paljud, sh nende ridade kirjutaja, *teavad*, st omavad ettekujutust, kes oli Deržavin, Žukovski või Schiller, olemata lugenud ühtegi nende autorite poeetilist teksti).

Biograafia on omane tema positsioon kirjanduse suhtes. Kui viimane on kultuuris “võõras”, siis esimene on selgelt “oma”, ent paikneb selle

piirimail: biograafia tõlgib kunsti kui “võõrast” kindlate tähendustega tekstideks, sarnanedes ses funktsioonis semiosfääri piiriüksustega, mida Juri Lotman on kirjeldanud artiklis “Semiosfäärist” (Lotman 1999 [1984]).

Biograafia on kultuuri kontakt loominguga ka ses mõttes, et teoseid valitakse lugemiseks enamasti autori põhjal otsustades. Me ei laenuta üldjuhul raamatukogust “Anna Kareninat” huupi, vaid olles mingilgi määral kursis selle autori staatusega. Muidugi valitakse lektüüri ka muude kriteeriumide, nt vastavalt isiklikele eelistustele teose pealkirja või kujunduse alusel, ent autori staatus on kirjanduse valikul muude tekstidega võrreldes kindlasti erakordselt oluline: võib arvata, et teaduslikke uurimusi või nt tarbekirjandust valitakse lugemiseks sagedamini pealkirja või temaatika alusel kui ilukirjandust. Viimasel ühest temaatikat pole, kirjutiste iseloom, mis ühel juhul on suunatud kindlate sõnumite edastamisele, teisel aga kunstilise fenomeni tekitamisele ühese eesmärgita sõnumi loomise läbi, määrab kirjaniku ja teadlase biograafiatele erinevad funktsioonid.

Siinkohal tuleb märkida, et autori biograafia tekstilisuse aste võib kultuuris muutuda. Biograafia ei alga ajalooliselt kirjalikust tekstist. Sellele eelneb suuline biograafia, mis levib autori kirjalike teoste kõrvaltekstina. Nii kaasnesid keskajal keelatud või ametlikult ebasoositavate tekstidega suuliselt nende loojate biograafiad kui staatuse või autoriteedi kinnitajad.

3. Kokkuvõte

Kirjandus kuulub kultuuri ühe alustalana alaliselt viimase enesekirjelduslikku huviorbiiti. Et kunstifenomen on kultuuris jäänud seletamatuks, on kunst selle jaoks alati “võõras”. “Omastamise” mehhanism kultuuris jätkab seejuures toimimist, kohandudes ajas muutuvate paradigmadega. Luues dünaamilise, vahelduvate rõhuasetustega “oma” ja “võõra” vahelise dialoogi, panustab ta oluliselt kultuuri arengusse. Kirjandusfenomeni “oma” ja “võõra” eristuse aspektist vaadates omandab kirjaniku biograafia loominguvalaste mittekunstiliste tekstide seas kirjandusteooriate ja -kriitika kõrval olulise rolli.

Kasutatud kirjandus

- Barthes, Roland 2002 [1963]. Kaks kriitikat. — R. Barthes, *Autori surm*. Tallinn: Varrak, 30–38.
- 2002 [1968]. Autori surm. — R. Barthes, *Autori surm*. Tallinn: Varrak, 117–125.
- Eco, Umberto 1984. *The Role of The Reader*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lotman, Juri M. 1990 [1984]. Õigus biograafia. Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestatusest. — J. Lotman, *Kultuurisemiootika*. Tallinn: Olion, 365–385.
- 1999 [1984]. Semiosfäär. — J. Lotman, *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund, 7–35.

The biography as culture's attempt to acquire the writer's creation

This paper attempts to observe biography as culture's attempt to acquire the writer's creation. It draws from Roland Barthes' and Yuri M. Lotman's theories on this topic by approaching them from the viewpoint of the semiotics of the *self* and the *other*. The paper concludes that for reasons which may at first seem independent from each other, but which in a broader perspective appear to be different aspects of the same cultural mechanism, biography as a metatext is culture's instrument for expounding and remembering the creation of the writer. The essence of the artistic phenomenon itself remains indecipherable, and therefore in a culture the artistic text is always on the pole of the *other*.